

Előszó és szakértői vélemény

*Írta: Kottmayer Tibor,
Országos Műemlékvédelmi Hivatal*

*Az Állami Közúti Műszaki és Információs Közhasznú Társaság kezdeményezésére,
a Központi Környezetvédelmi Alap támogatásával készült dokumentációgyűjtemény melléklete*

Koordinátor: PMS 2000 Mérnöki Társaság

A táj, amelyet a jármű ablakán kitekintve látunk, mindennapi életünk megszokott, rohanó környezete. Az úton járás, utazás, hétköznapi eseménnyé lett. Ami még negyed századdal ezelőtt is kivételes alkalom, fordulópont, esetleg ünnep volt, az ma kénytelen szükség, legalábbis így gondoljuk. Épp ezért rohanunk el az út sok apró csodája, szépsége, emléke mellett. Az Önök elé kerülő képes dokumentáció ezt az elvezett, aluvó figyelmet szeretné felébresztetni.

Az ÚT közhasznú, közhasználatú objektum. Örvendetes, hogy azok, akik ezeket az utakat gondozzák, felügyelik, felfigyeltek az eleink által épített, elhelyezett emlékekre, összeírták, megszólították azokat. Mondhatnánk: feladatuk, és érdekük is, de tudjuk, hogy épp az ezredvég Kárpát-medencei zürzavarában kisebb dolguk is lehetett volna nagyobb.

A Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium Közúti főosztálya 1994-ben indította el az összeírást. Az elvégzett munka első szakaszát, és a célokat így foglalták össze:

Az emlékek listába gyűjtését megyénként végezték, különböző részletességgel és igényességgel, más-más szemlélettel. A gyűjtés anyagát több megyében kötetbe foglalták, máshol adatlapokat töltöttek ki, ezeket dokumentálták. Voltak megyék, ahol csupán néhány szép fényképfelvétel készült az emlékekről. Az összegyűjtött anyag alapján könyv is készült (*WINKLER Gábor: Történeti utakon, Budapest, 1996.*)

A Közúti főosztály példamutató kezdeményezése nagy feltűnést keltett országwide: a munkára a művészettörténészek, helytörténészek és a hivatalos műemlékvédők is felfigyeltek. Illetékes szakmai körök, és a közvélemény részéről egyaránt igényként jelentkezett e munka folytatása, az anyag teljessé tétele és az összegyűjtött anyag katalógus formában történő közreadása.

Bizonyára sokakat meglep, hogy amikor hazánkban központi műemlékvédelmi szervezet (Országos Műemlékvédelmi Hivatal) működik, mégis miért várják e feladat elvégzését a közlekedési szaktárca munkatársaitól. Sietve meg kell jegyeznünk, hogy egyre általánosabbá váló törekvésről van szó. Világszerte rájöttek arra, hogy egy-egy kultúrkör, táj, vidék művészeti-műszaki örökségét (...) képtelenség egy fővárosi hatósági hivatal keretein belül megőrizni. Kultúrörökségünk megőrzése sokkal inkább azok feladata, akik együtt élnek ezzel az örökséggel, nap nap után megcsodálják ezeket az alkotásokat, és két kezükkel is sokat tehetnek azért, hogy a megszokott, szép történeti környezet ne veszítse el arcát.

A megőrzés három fő lépése: az értékek számbavétele – összeírása, listázása –, majd a szakszerű értékelés, és ennek alapján az emlékek helyreállítása.

Az összeírás második, jelenlegi szakaszát megelőzően, 1998-ban módszertani útmutató és kérdőlap készült, s ez alapján egységesebb, teljesebb anyag gyűlt össze, amelyet a számítógép nyújtotta lehetőségekkel, nyitottan lehet később publikussá tenni. Így a minisztérium kezdeményezése – minden hiányossága és hibája ellenére – nagy jelentőségű és örvendetes, mert a magyarországi kisemlékek ilyen korpuszát soha nem ismerhetné meg a közönség, vagy csak nagysokára, ha minden érintett szakma, tudomány előzetesen elmondhatta volna igényeit, véleményét. Meg vagyok győződve arról, hogy ezt a több, mint két és félezer emléket felölelő adatbázist nagyon sokan fogják felhasználni: mérnökök, helytörténészek és tudományos kutatók egyaránt. És sokan fogják bírálni, kritizálni. Bízom abban, hogy a készítőket nyitottak lesznek, és az érkező észrevételek alapján fejlesztik a programot, az újabb adatokkal bővítik az adatbázist.

Melyek ezek a hiányok? Kisemlékek nem csak közutak mentén, hanem határban, szántók, erdők közt, sírkertben, templomkertben, községi utak mellett is állnak. Érthető okokból ezek az eddigi gyűjtésből kimaradtak. Gondot jelent a rendszerbe való illesztésük is, mert nem lehet közúthoz, kilométer-szelvényhez kapcsolni ezeket.

Érdemes lenne a törzslapon adatként szerepeltetni a helyrajzi számot, és – ha ez nem ütközik személyiségi jogokkal – a telekkönyv szerinti tulajdonost, hiszen felújítás esetén ez lényeges. A feladat megoldása sok munkát igényel, és számos gondot vet majd fel. Nem csak az azonosítás, hanem a nagy területegységeket

magába foglaló külterületi telkeken és utakon belüli megjelölés is problémás, és ezt tovább bonyolíthatja a rendezetlen tulajdonviszony. A gyakorlat azonban meg fogja követelni a rendezett állapotot.

Tekintettel arra, hogy az összeírást nem műemlékes szakemberek végezték, bizonyos részadatok pontatlannak, ám ezek folyamatos javítása nem okozhat gondot. Sokszor bizonytalan a besorolás, terminológiai pontatlanságok találhatók a leírásban és anyag-meghatározásban, de itt érvényes a közhely, hogy csak az hibázhat, aki dolgozik.

A gyűjtés során nyolc típusba soroltattak a szakrális és történeti kisemlékek. E típusbeosztás elsősorban praktikus szempontokat vett figyelembe. A munka következő, harmadik fázisában célszerű lenne alcsoportok létrehozása az adatok beérkezése után, és az utalás lehetőségének biztosítása.

Az egyéb kategória néhány esetben arra csábította a gyűjtést végzőket, hogy épületeket is felvegyenek a listára. Úgy gondolom, hogy itt határt kell szabni, még ha ennek kijelölése nem is oly egyszerű. Egyértelmű, hogy történeti városaink közutak melletti műemlékállománya nem vehető fel az adatbázisba. Nem mondhatjuk azt sem, hogy csak a községek esetében teszünk kivételt. Nem zárhatók ki az épületek sem egységesen, mert meddig kápolna a kápolna, mettől rom az egykori templom vagy malom? Véleményem szerint funkcionáló lakóépület, templom, múzeumi kiállítóhely, közgyűjtemény épülete ne kerüljön az anyagba. A gyűjtést végző a határeseteket igyekezzen „szociálisan” megítélni, azaz a „hátrányos helyzetű” építészeti, művészeti értékeknek kedvezni.

Meggondolandó, hogy nem kaphatnának-e helyet az egyéb kategóriában a felhagyott, sokszor belterületen kívül található temetőkertek. Itt felvetődik a területnagyság, mint korlátozó tényező. Másrészt a most terjedőben lévő „haláljelek” problémáját is végig kell gondolni.

Mindezek a kérdések, felvetések csak azt jelzik, hogy az elkezdett munkát nem szabad abbahagyni, mert mostani formájában úttörő jelentőségű. Remélem, hogy mielőbb eljut mindazokhoz – útmérnökökhöz, településfejlesztőkhöz, – akik már most használni tudják, hogy munkájuk ne csak a jövőt szolgálja, hanem a múltat is tisztelje.

A nyomtatott anyag természetesen csak „síkbeli vetülete” annak az anyagnak, amelyet a megfelelő keresési lehetőségek a számítógépes adatbázisban biztosítanak, ahol a képhez rendelve megtalálható az adatlap, s ahol talán nemsokára térképen kereshetjük meg az emléket, függetlenné téve magunkat közigazgatási határoktól.

Szeretettel és tisztelettel ajánlom e gyűjteményt minden szakember, kutató és érdeklődő figyelmébe, és a készítőik nevében kérem, hogy javaslataikkal, kiegészítéseikkel segítsék az adatbázis fejlesztését, és ezzel – közvetetten – kultúránk, országunk arculatának megőrzését.

Szakértői vélemény a felmérésről

Az eddig elvégzett munka három, illetve négy formában válik publikussá. A fenti bevezető az elé a dokumentációgyűjtemény elé íródott, amelyet a Központi Környezetvédelmi Alapnak nyújtottak be a készítő, és nyomtatott formában, kisméretű képekkel a teljes anyagot mutatja be (1.). Ám a jó értelemben vett protokoll mellett fontos, hogy a kisemlékek katasztere, az „eredmény” eljusson azokhoz is, akik készítettek, mert fontos visszatekinteni, összegezni, hogy továbbléphessünk. És ha már elkészült, hadd vegyék kezükbe azok is, akik mindennapi munkájukban használni tudják: fontos, hogy a területi és megyei főépítési hivatalok is ismerjék, és rajtuk keresztül eljusson a tervezőkhöz. És útjára kell indítani az anyagot a műemlékesek és a történészek felé. Erre szolgál az a kiadvány, amely bizonyos értelemben bővített, más szempontból szűkített. Két fő részből áll. Egy, az országos anyagot áttekintő CD-lemezből (2.), és egy megyei összefoglalásból, amelyben az egy megyére vonatkozó adatlapok találhatóak meg, egységesítve, hagyományos, nyomtatott, másolt formában (3.). A negyedik (4.) pedig az internetes közzététel lesz a tervek szerint.

Az elvégzett munkát követő visszajelzés a gyűjtők felé, és az eredmény bemutatása fontos és szükséges, de – remélem – egyúttal a gyűjtés újabb szakaszának kezdetét is jelenti. A további feldolgozás eredményességét szeretném segíteni az alábbi rövid áttekintéssel és iránymutatással.

A gyűjtés körébe tartozó emlékek sajátossága, hogy a túlvilággal vagy a múlttal, a személyes vagy a nagy történelemmel, a kultúra- vagy technikatörténettel vannak kapcsolatban. Szerepük az, hogy emlékeztessenek, figyelmeztessenek, és emellett gyönyörködtesenek. Szelíden figyelmeztessenek, hogy a jelen csak ideiglenes állapot. A valláshoz kapcsolódó kisemlékek együttese az adott tájban – egy település határában – szakrális-történeti szerkezetet jelölnek ki. Elhelyezésüket nem a puszta véletlen határozta meg, hanem egy közösség, és annak története, a község és az ott lakók életének tragikus vagy örömteli eseményei. Ha egy-egy emléket önmagában egy csendes imához hasonlítunk, akkor együttesük egy szertartás, mise, amely nem időben, hanem a térben érvényesül. Ne gondoljuk, hogy misztikus dologról van szó. Aki katolikus településen nőtt föl, tudja, hogy határjáráskor, búzaszenteléskor vagy más jeles napokon a közösség „prosekciónal” végigjárta a keresztek, kápolnákat, szenteket; átérezhetjük, hogy egykor mit jelentett egy szőlőhegyi szórványnak a haranglábból szóló csengetés. A húsvéti harmatos Krisztus-keresésről idős asszonyokat kérdezhetünk. A búcsúra menők számon tartották az útjukba eső emlékeket, ezekhez igazították pihenőjüket. Megvolt, hogy mikor lehetett Antalhoz, Jánoshoz menni segítségért. Vendel, Rozália a járványokra emlékeztethette a falut. Az elhalványuló „védő” funkció mellett jelentősége volt annak is, hogy a messziről érkezőt egy kereszt vagy képoszlop köszöntötte. Ezt egészítette ki a messze eltemetettek, és a történelemre utaló emlékek sora. És minden objektumhoz történet, és olykor monda, hiedelem fűződött. A táj viszonyítási pontjaiként mindennapi életben is jelen voltak, hisz hány dűlőt, horgast, utat, erdőt neveztek el a partjukba állított emlékről. A szent-szakrális, és a világi-profán tér egymásba szövődött. Ezt elmondani, felismerni és tudni azért fontos, hogy megértsük, miért kell nagy körültekintéssel eljárunk, amikor egy szobrot vagy keresztet el akarunk mozdítani helyéről. És felismerés figyelmeztet arra is, hogy az egyes emlék csak az azt állító közösség által birtokolt területen álló emlékek együttesében értelmezhető a maga teljességében.

Az elvégzett gyűjtés eddig – érthető okokból – mellőzte ezt a szempontot, hiszen akik végezték, nem a településhez, hanem az utakhoz kötötték a munkát, és így országosan egységes formát szabtak a folytatáshoz. Utólag be kell látni, hogy ez szerencsés volt. A szempontok és módszerek meghatározásában nem fogalmazódhattak meg tájegységhez, felekezethez, típushoz kötődő speciális igények, mint láthatjuk ennek példáit a néprajzi, történeti feldolgozásokban, amelyek egy kistájra vagy településre vonatkoznak. Ezzel nem a néprajzos, művészettörténész szakemberek munkáját minősítem, de tisztában kell lenni azzal, hogy a szakmai elfoglaltság olykor elvégezhetetlenül nagy célokat fogalmaz meg, nem veszi figyelembe a korlátozott lehetőségeket, és ezzel meggátolja a nagyobb egység áttekintését.

Melyek tehát azok az irányok, utak és módok, amelyekkel fejleszthetjük az adattárat, és egyúttal a gyakorlatba való visszacsatolást elősegíthetjük?

A kezel(tet)hetőség érdekében azt a földrészletet, amelyen az emlék áll, azonosítani kell a földnyilvántartásban, helyrajzi szám (és tulajdonos) szerint. Távlati cél, hogy az emlékek „saját” telket kapjanak, akár új telekalakítással, mert ez tisztázott közigazgatási és jogi helyzetet teremtene.

A nem utas szakemberek kedvéért, és a kezelést is megkönnyítendő, pontosan meg kell nevezni, hogy az emlékek mely közigazgatási egységhez – településhez – tartozó területen állnak, azaz melyik falu határában; és azon belül a terület típusát is célszerű jelezni (magán-, köz-; illetve lakott/bel-, mezőgazdasági művelésű, erdős stb. külterület).

A fentiek esetében az adatlapot ki kell egészíteni, illetve a gyűjtőtáblázathoz kell egy új rovatot csatolni, valamint a „település” rovatot ellenőrizni. E kiegészítést nem szükséges a területen végzett gyűjtőmunkával együtt végezni, bár az azonosítást könnyebben végzi el az, aki a helyszínen is járt. A helyrajzi szám azonosításában első lépésként a települési rendezési terv, vagy szóbeli közlés adhat támpontot. Távlati cél a digitális térképek összehangolása az adatbázissal.

Természetesen nagyban megkönnyítené a tájékozódást, ha az adatok térképre kerülnének. A megyei áttekintéshez az 1:100 000 vagy 1:150 000-es méretarány lenne megfelelő, a zsúfoltabb belterületek esetében az 1:10 000-es lépték az ajánlott. Kezelhetősége miatt a kisemlékek gyűjtésére kidolgozott 1994-es metódikában is ezt javasoltam, mert a helyszínen, viszonyítással pontosan jelölhető az emlék helye, és általánosan használt, beszerezhető. Szerepe nem a közút melletti, hanem a belterületen és a határban másutt elhelyezkedő emlékek azonosításánál jelentős.

Mivel a gyűjtőtáblázat és az adatlap rovatok adottak, olyan helyazonosítót kell keresni, amelyik „elfér” a rendelkezésre álló rovatban, egzakt és feloldható. Erre a földmérésben használt, kétszer hat számjegyből álló koordináták a legalkalmasabbak (EOV-rendszer), mert beférnek a rendelkezésre álló helyre. A koordinátapár első 5 számjegye – azonosítás után – a megfelelő 1:10 000-es térképről nagy biztonsággal leolvasható. Azonban nem szakember számára nehezen értelmezhető ez az adatsor. A feldolgozás egy későbbi fázisában a rovatok megkettőzésével az út- és szelvényszám ezekkel párhuzamosan szerepeltethető. Tekintettel arra, hogy bizonyos szakismeretet igényel a koordináták meghatározása, az adatlap kitöltésekor megfelel a térképen történő jelölés, és egy egyszerűsített pontleírás.

Hogy hozzávetőlegesen hány emlék „hiányzik” az összeírásból, azt nehéz megmondani. Remélhetjük azonban, hogy megyei szervezéssel megindulhat a kiegészítés. Ennek egyik feltétele, hogy a CD-ről az üres adatlap, és az útmutató kinyomtatható legyen. Bizzunk abban, hogy az elvégzett munkát és a mintákat megismerve az önkormányzatok, települések megtalálják majd a megfelelő személyt a feladatra. Csak javasolni tudom, hogy a koordinálást a megyei főépítészek vállalják, a munkát pedig az építésügyi közigazgatási munkát végző köztisztviselők végezzék. Természetesen múzeumoktól iskolákig és faluvédő, szépítő egyesületekig mindenki bevonható. Mindössze az a fontos, hogy a kialakított eszközök által megszabott kereteket betartsák, és az adatbázist kezelő szervezet vállalja a feldolgozást és frissítést.

A következőkben az összeírás módszeréhez, és az adatlap kitöltéséhez teszek konkrét javaslatokat, figyelembe véve a Winkler Gábor által írt módszertani útmutatóban megfogalmazott elveket, amelyek alapján az 1998. évi felmérések készültek és a beérkezett adatlapok, az elvégzett gyűjtések során felmerült problémákat.

A kategorizálás, típusokba sorolás a rendszerezéshez szükséges, és általában könnyebbé teszi a munkát, olykor azonban döntés elé állítja a gyűjtőt. A többalakos, összetett kompozícióknál mérlegelni kell, megkeresni a domináns elemet, és ez alapján kell besorolni az emléket. Gyakori, hogy az I. világháborús emlékmű főalakja Krisztus, vagy az egyszerű kereszt tövében hangsúlyos Piéta szobor található. [1. kép] Az első esetben az 1. és 2., a másodikban a 2. és a 3. csoport között kell döntenet. Vegyük ezért sorra az útmutatóban szereplő típusokat.

1. Szobrok, képoszlopok

E csoportba az embert ábrázoló, alakos, valláshoz kapcsolódó emlékek tartoznak. A főalak szobor, vagy képen jelenik meg. A szobor általában talapzaton vagy oszlopon áll, de fülkében is megjelenhet. A kép keretben, mélyedésben helyezkedik el, védőrács vagy üveg mögött, önálló, anyagában, kialakításában eltér a hordozótól. A szemlén észlelhetjük a „szent” hiányát (üres képkeret, fülke, rögzítés vagy törésnyom a talapzaton, oszlopon). Lehet többalakos is a kompozíció.

A gyakoribb határesetek:

- Szoborfülkéről akkor beszélünk, ha az – mérettől függetlenül – csak a szobor/alkotás befogadására készült, leggyakoribbak a Mária-fülkék.
- A házoromzatokon, homlokzatokon kialakított fülkék, lakójukkal együtt az épület szerves díszítőelemei, ezért a gyűjtés körébe nem tartoznak, ide tartoznak azonban a kerítésbe illesztett, vagy az előkertben álló független alkotások, ha nem kertépítészeti elemek.
- A keresztet, feszületet is ábrázoló emlékek esetén el kell dönteni, hogy mi a központi elem a kompozícióban.

Nem azonosítható, hiányzó ábrázolás esetén a kiegészítő információkat használjuk (feliratok, írott források, adatközlők), ha ezek sem segítenek, akkor a megnevezés rovat üresen hagyása, a bizonytalanság, információhiány vállalása a helyes. Esetleges feltevésünket az „egyéb” rovatban leírhatjuk.

Érdeemes röviden áttekinteni a „gyakoribb” szenteket, szerepükkel. *Flórián*: tűzkár ellen véd, belterületen bárhol; *Antal*: a szegények pártfogója, lakóterület központi helyein állhat; *Sebestyén*: járványok, főleg pestis ellen óv, de lövészegyesületi védőszent is, belterületen, egykori városfalnál, kapunál állhat; *Vendel*: a pásztorok és jószágok védője, csordahajtó utak mellett, olykor legelő közelében; *Donát és Orbán*: mindketten a szőlőhöz kapcsolódnak, előbbi az időjárásért felel, második a faedénykészítők védőszentje, együtt is előfordulnak, főként szőlőhegyen; *Rozália*: a járványok, betegségek ellen véd, inkább polgári, városi szent; *János*: a Nepomuki, a vizek és gyónási titok szentje, megöletése miatt mindig vízhez kapcsolódik telepítése. A felsorolás nem teljes, de reméljük, hogy a jelen gyűjtés alapján megírható lesz majd az „útszéli” szentek pontos ikonográfiája.

Máriát leggyakrabban – gyermekével együtt – Madonnaként ábrázolják (2. kép), de közismertek „világ királynője”, „fájdalmas”, és a „Piéta” ábrázolások is. Jézus – ha nem a kereszten van – lehet dicsőséges, jó pásztor, feltámadt, szenvedő, szomorkodó, imádkozó. Gyermekként általában Máriával (Madonna), Szent Antallal, vagy a családdal (Szent család) együtt szerepel. Ugyancsak gyakori a Szentháromság (öreg Isten, fiú Isten, közöttük galamb lebeg) háromszögletű kompozíciója.

Kiegészítőként nem zárt belső terű építmény (védőtető, fülke, illetve korlát, kerítés, mellvéd) megjelenhet. Gyakran növényi elemek társulnak az emlékekhez, amelyeknek kormeghatározása, felismerése szakismeretet igényel, ugyanúgy, mint az emlék anyagának felismerése. Ezért csak a biztos információt vegyük fel a törzslapra.

2. Emlékművek, emlékhelyek

E csoportba a történelemhez tartozó emlékek tartoznak. Hősi emlékművek, csaták és más jelentős események emlékére emelt oszlopok, szobrok, esetleg emlékfák, kis parkok, de forráshoz és más természeti, régészeti képződményhez is kapcsolódhat históriánk egy-egy eseménye. Ezért nehéz e kategóriának az ismerveit meghatározni anyag, formavilág, kialakítás szerint. A kunhalom, Kont fája, Rákóczi forrás, és egyedülálló háborús sír, mind ide tartoznak, ha igazolhatóan hozzájárult létéhez egy felirattal, megerősítéssel, a megőrzéssel a tájat alakító ember, és ha konkrét a kapcsolata történelmi eseménnyel, históriai személlyel.

Természetesen méretbeli korlátokat figyelembe kell venni, azaz a már földrajzi szemmel dombnak, erdőnek tekinthető területet, a közterületi parkokat, köztemetőket ne vegyük fel adatként. Hogy a területnagyságot illető bizonytalanság helyénvaló, azt beláthatjuk, ha fasorokra, alléokra, vagy – jelen esetben csak a kiterjedést figyelembe véve – a kálváriákra gondolunk. Természetesen megszabhatnánk kiterjedésbeli

korlátozást, én azonban jobb megoldásnak tartom, hogy a beérkezett anyagból válogassuk ki a kakukktojásokat, mint egy emlékhely is kimaradjon egy négyzetméter miatt.

Amint a házfalba épített fülkék esetében, itt sem tekintendő adatnak olyan emléktábla, dombormű, amely épület szerves tartozéka. A helyükről elmozdított, áttelepített, beépített, egykor önálló emlékek – mint minden típusnál – itt is felvehetők a gyűjtőtáblázatba. Természetesen az adott típuson belül számos alcsoportot (világháborús emlékművek, köztéri szobrok, katonasírok, történelmi emlékművek és emlékhelyek stb.) lehetne létesíteni már a gyűjtés első lépésőjében, de ez nehezítené a munkát. (3. kép)

Magától értetődő, hogy politikai szempontok nem befolyásolhatják az adatfelvételt, azaz a szocializmus alatt létesített emlékek is történelmünk – és az adattár – részét képezik.

Ugyanígy a kultúratörténet minden emléke is ide tartozhat, és nem csak a szűk értelemben vett históriához kapcsolódó objektumok, ha azok létesítésének elsődleges célja az emlékezet fenntartása, azaz eleve emlékműként létesítették azokat, természeti objektum esetén (fa, kő, halom, forrás) pedig az első emberi beavatkozás célja az „emlékművesítés” volt.

Ide kell, soroljuk a személyes történelem köztéri emlékműveit is, a jelképes sírokat, és kérem, hogy kegyeletből is vétessenek föl a nem temetőben lévő, elszórt háborús katonasírok a jegyzékbe. A későbbiekben külön foglalkozom a temetőkkel és a jelenkori haláljelekkel is, amelyek egyenkénti megítélés alá kell hogy essenek.

3. Keresztek, feszületek

E típus a leggyakoribb, és felismerése sem okozhat gondot. A római katolikus vallás fő jelképe, közismert védő és jelölő funkciója. Állításának oka lehet engesztelés, hálaadás, Isten dicsőségének hirdetése, határjelölés, de előfordulhat kereszt hősi emlékmű szerepben is, és személyhez kapcsolva, történelmi emlékműként. Magánszemély és közösség egyaránt állíttathatta. Ha többalakos kompozíció része, akkor nagysága és elhelyezkedése alapján határozzuk meg kategóriáját. Megeshet, hogy a kereszt egykori kiskálváriacsoport megmaradt eleme. Ekkor a 4. típusba soroljuk, de a már említett kettősségeket (Piéta és feszület, XY emlékére emelt kereszt) bátran sorolhatjuk két csoportba egyszerre.

A törzslap kitöltésekor az anyag és technika mellett említsük meg a mellékalakokat is. Mária, János apostol, Magdolna, de más szentek is szerepelhetnek, és az sem ritka, hogy maga Jézus is mellékalakja a kompozíciónak. A leírásakor a kereszt szót általános és szűk értelemben is használhatjuk (test nélküli szerkezet), a feszület minden esetben korpuszos keresztet jelent. Előfordul T alakú kereszt is, ez nem minden esetben romlott állapot.

Itt hívom fel a figyelmet arra az általános elvre, hogy az emléken található feliratokat betű- és tördeléshíven célszerű feljegyezni, és érdemes a talapzat minden oldalát figyelmesen megnézni, mert a készítő gyakran a hátsó felületre írja a nevét.

A temetők kiemelt figyelmet érdemelnek, mert majd mindegyikben áll temetői kereszt, amely nem sírjel funkciójú, tehát vizsgálatunk körébe tartozik.

Fakeresztek esetében gyakori kiegészítő a díszes kiképzésű védőbádóg. A környezet kialakításakor négy fát ültetnek a sarkokra. Itt és más, főként kőből készült emlékek esetében is fontos ezek gondozása, nyesése, hogy ne rongálják az emlék anyagát. Az egykori felületkezelésre, színezésre utaló nyomokat a ráncokban, vajatokban találhatunk.

4. Kápolnák, kálváriák, haranglábak, harangtornyok

E csoportba is szakrális emlékek tartoznak. Sorra vévén őket, első a kápolna, amely zárt, emberi tartózkodásra is alkalmas belső térrel rendelkezik. Ez különbözteti meg a nagyobb szoborfülkéktől, és a védőtetővel, kerítőfállal ellátott más vallási emlékektől. Általában külön szentélye, oltára van, ebben a templomhoz hasonlít, azonban nem működik rendszeresen, azaz misét nem, vagy csak évente, és kivételes alkalmakkor tartanak benne. Főként ez, és nem csak mérete választja el a templomoktól. (4. kép) Építésének

oka, hasonlóan a keresztekhez, lehet fogadalom, hála, megemlékezés, funkciója határjelölés, engesztelés, és védelem.

A kálváriák közül nem foglalkozunk azokkal a barokk stílusú nagyművészeti alkotásokkal, amelyeket számos városunkban, és nagy búcsújáró helyeken megcsodálhatunk. Számunkra adatot azok a kis, három keresztből, és esetleg néhány mellékalakból álló együttesek jelentenek, amelyeket leggyakrabban települések határában, kis dombra telepítettek, esetleg kis fallal, mellvéddel vettek körül. Az együttest kiegészítheti kápolna is, és képoszlophoz hasonlatos stációk sora. Ez, a húsvéti ünnepkörhöz, az elmúláshoz és feltámadáshoz szorosan kapcsolódó emlékegyüttes olykor a templomkertben, máskor a temetőben található, mégis azt javasoljuk, hogy ilyen esetekben is önálló egységként az adattárba bekerüljenek. Ha pedig az elpusztult kálváriából megmaradt részletet, például a stáció képoszlopát találjuk meg, jelezzük a törzslapon az egykori, teljes egység feltételezett helyével együtt, mint pusztult emléket. (5. kép)

A harangláb és harangtorony annyiban más, mint az eddig számba vett emlékek, hogy rendelkezik mindennapi, gyakorlati funkcióval. A harangozás fontos információkat adott a településnek, és akkor állították emezeket, ha a településnek, vagy azon belül az egyik felekezetnek nem volt temploma, templomtornya. A harangszóra minden keresztény egyháznak szüksége volt, ezért a reformációs vallású területeken is megtaláljuk ezt az emlékcsoportot, és az ellenreformáció idejének templomtorony-építési tilalma miatt számuk itt nagy igazán. Haranglábnak azt a vázszerkezetet nevezzük, amely a harang felfüggesztésére szolgál, és zárt belső térrel nem rendelkezik. Ne tévesszen meg minket, ha – általában utólag – földszintes, egyterű házacskát toldottak a harangot tartó ágashoz, oszlopokhoz, pillérekhez. Ez általában nem szerkezeti része a haranglábnak, és fölötte megjelenik a tetővel ellátott tartószerkezet. (6. kép)

A harangtorony általában többszintes, zárt belső térrel rendelkezik, legtöbbször templom nélküli templomtoronyhoz hasonlít. Földszintjét gyakran kápolnaként alakították ki. Előfordulhat, hogy utólag hozzáépítettek imaházat vagy más közösségi használatú toldalékot, esetleg kettős funkciót kapott, és tűztoronyként is szolgált. Mind a harangláb, mind a torony esetében – ha a lehetőségünk megengedi, tudakoljuk meg a felekezeti hovatartozást, a harang korát, és jegyezzük fel a „közművesítettséget” (villany bevezetése). (7. kép)

Egy speciális típus a lélekharang, a temetőben álló egyszerű harangláb, amely egy ágashoz vagy egy-két gerendából készül. Ne feledkezzünk meg ezekről sem. Gyakori, hogy a harangláb mellé keresztet vagy szobrot állítanak. Ebben az esetben két önálló, külön felveendő emlékről van szó, amelyek alkalmi együttest alkotnak.

A közlekedés emlékei:

5. Utak kiegészítő elemei;
6. Régi hidak és műtárgyak

A két csoportot együtt kezeltem a könnyebb értelmezés végett. Az 5. típusba azok az emlékek tartoznak, amelyek az utazót segítik, tájékoztatják, védik, de maguk nem az út elemei. Régi mérföldkövek, határkövek, korlátok, az utat védő rézsűk, támfalak. Ha fennmaradt: régi sorompó vagy közúti tábla, világítás.

A gyűjtés során tudatosan keressük és vállaljuk a közelmúlt, a század első felének alkotásait is, ha átvésszük a modernizációt, mert nem biztos, hogy csak a közlekedési múzeumban őrizhető meg egy-egy régi, de még működő jelzőlámpa, világítótest, tekerős sorompó, betonelemes korlát.

Természetesen e csoportba is tartoznak „igazi” emlékek, amelyek az építők, az építés emlékeit hivatottak őrizni. Ezeket azonban a 2. kategóriába kell sorolnunk, és utalhatunk az 5-re.

Talán a legnagyobb és a behatárolásban legtöbb nehézséget hordozó csoport is ide tartozik, az út menti fasorok. Ezekről a történeti emlékeknél már említés tettem, mert egy részük történeti személyhez kötődik (Nagycenk, Széchenyi). Olykor uradalmi allék, máskor a korai tájtervezés emlékei ezek. Díszfák és gyü-

mölcsfák egyaránt alkothatják. Vigyázásuk, megőrzésük nem csak közlekedéstörténeti feladat, hiszen gyakorlati hasznuk is jelentős lehet.

A 6. csoportba az út részét képező műtárgyak tartoznak, az áthidalások, hidak, támfalak, töltések, gátak. Ide sorolandók a már használaton kívüli feltárt vagy megmaradt útrészletek, szakaszok, elemek. Az egyértelmű, ha egy római kori, feltárt útrészletet bemutatunk, és talán első hallásra meghökkentő, ha azt mondom, hogy ugyanilyen gondoskodást igényelne egy-egy megmaradt XVIII.–XIX. századi burkolat is, és ha tudomásul kell vegyünk, hogy a XX. század is bizonyosan „muzeálissá” válik idővel. Az autóspihe-nők kialakításánál – amint erre példa is van – jól felhasználható az egykori nyomvonal használatból kikerült szakasza, már ezért is érdemes rögzíteni az e csoportba tartozó emlékek létezését.

A fenti két csoportba sorolható objektumok zöme nem emlékműnek született, de azzá érett. Önmaguk, az utat építő ember emlékművévé, technikatörténeti értékévé. A római kortól a vasbeton megjelenéséig tart a sor. Meglehet, hogy a megnövekedett forgalom, a korszerűsítés miatt már használaton kívülre kerültek, mégis, a lehetőségekhez mérten, az ésszerűség és gazdaságosság határán belül gondoskodnunk kell róluk, és ennek első lépése a lajstromba vétel. Sajnos olykor római emlékek védelme is gondot jelent, és barokk kori téglá- és kövhídjaink állapota is nemegyszer válságos. Gyakran csak tüzetes vizsgálat deríthet fényt arra, hogy a szerkezet egy része már több száz éves, és a technokrata szemlélet elbontaná. Ennek ellenére, vagy épp ezért szükséges az odafigyelés és számbavétel, hogy az újításkor, tervezéskor átgondolja az „alkotó ember”, hogy az „elavult szerkezet” bontásával ne dobjuk-e ki múltunk egy darabját.

7. Kutak, források

Az út és az éltető víz viszonyának története tanulságos, és figyelemre méltó. Az úton járó számára egykor létfeltétel volt, hogy vízhez jusson. A csordahajtó utakat itatókutakhoz igazították. Aztán felgyorsult a világ, elapadtak a használaton kívüli kutak, gondozatlan a források zöme. A palackozott világban bizalmatlanok is lettünk, iható-e az a víz? A gyűjtés tanúsága szerint mára alig maradt az egykori víznyerőkből. Ezért kellene kiemelt figyelemmel fordulni e csoport felé.

Természetesen e típusból néhány kettős jellegű (Szent László forrás, Béla kút), mert történeti személyekhez, esetleg vallási központhoz (szentkútjaink) kapcsolódik. Ezeket, ha működnek, a 7. csoportba is vegyük fel. A törzslap rovatait itt értelemszerűen kell használni, azaz a felépítmény – ha van – anyaghasználatát jelezzük itt. A keletkezés ideje legtöbb esetben nem adható meg, hasonlóképpen az alkotó is ismeretlen. Persze nem minden esetben, mert a gyarmati Újhegy egyik kútján a H.A.F. felirat az egyik ásató gazdára utal.

Milyen altípusokra számíthatunk ebben a csoportban? A források közt lehetnek – vizük alapján – gyógyforrások, borvizek, karsztvizek, de számunkra meghatározó a kiépítettség, hogy milyen mértékű az emberi beavatkozás, hogyan alakították ki a kifolyót, az elfolyást, a támfal, a járóburkolat, csatlakozó építmények, megközelíthetőség.

Nagyobb és változatosabb a kutak csoportja. Itt alapvetően megkülönböztetünk természetes vízre és közműre csatlakoztatott kutakat. Az utóbbiak közül a már muzeálisnak tekinthető, öntöttvas nyomós, pumpálás, kerekese kutakat vegyük jegyzékbe. E típusok egy része artézi kútként is működött. A többi kutat a szerkezet alapján írjuk le, azaz vannak kerekese, csigás, gémes, húzórudas-kampós kutak. Ne feledkezzünk el a kiegészítőkről sem, az edényről, és a káva mellé helyezett vályúról, itatóról sem. Természetesen a gyűjtés körébe csak a közterületen, jelen esetben út közelében lévő kutak, források tartoznak, a portákon, a temetőben lévő víznyerőhelyeket nem kell gyűjteni. (8. kép)

Elérkeztünk a 8. típushoz:

8. Egyéb

Bármennyire gondos az előkészítés, mindig kimarad valami. Erre való ez a kategória. Ide sorolhatók a régi háromszögelési pontok, a történelmileg nem pontosan azonosítható romok, maradványok, bizonyos geológiai, természeti érdekességek (9. ábra). A történeti emlékeknél már említett kunhalmok, és az ezekhez

hasonló régészeti jelenségek, ha nem emlékhelyként kezelik azokat. Az úthoz szorosan nem kapcsolódó vízügyi műtárgyak, ha következetesen gondolkodunk, a római kori boltozatos vízvezetékek feltárt, bemutatott részletei is ide sorolandók.

A települések belterületén előfordul két jellegzetes közösségi kisépítmény, a tűzoltószertár, toronnyal, fecskendőszáritóval, és mosóház. Ezekre is figyeljünk oda. Nagy szenzáció lenne, ha a meglévő kettő mellé találnánk még pellengér az országban, és biztos, hogy – ilyen az egyéb – sok minden kimaradt. Azt kérem viszont, hogy ne vegyük fel a – legtöbbször védőtető nélkül – közterületre kitett, vendégesalगतónak szánt szekereket, főfás préseket, tűzoltókoszikát. Megfelelő védelemmel, kultúráltan ezek is elhelyezhetők közterületen, de „emlékműségük” csak egy másodlagos szerep, és talán csak ideiglenes, talán szereptévesztés.

A beérkezett törzslapokon szerepel még gólyafészek, gyógyiszap lelőhely, malom, tájház, emléktábla. Itt kell a már említett határt meghúzni, mert korlátlanul nem bővíthető az adatállomány

A gyűjtött, objektumok közös jellemzője, hogy periférián vannak, nem tartoznak egy szakterület, tudomány homlokterébe se. Műemléknek kicsik, a néprajzban, művelődéstörténetben határesetek, a technikatörténetben és természetvédelemben mellékesek, szétszórtak, aprók. A hátrányos helyzetük közös, és ha gondozásukkal felhagy az állító család vagy közösség, megszűnik vagy átalakul az azokat kezelő szervezet, ha elavulttá válnak: romosodnak, pusztulnak. Aminek gondozója van, amit jegyeznek a lakóépületek, múzeumok, működő templomok, és ezek szerves elemei (a rajtuk elhelyezett emléktáblák, szobrok) ne kerüljenek felvételre. Ugyanez vonatkozik az épülettel bíró ipari, technikai létesítményekre (malmok, vízerőművek), és a természetvédelem körébe tartozó nagyobb területegységekre (arborétumok, különleges növénytársulások, fészkelőhelyek). Arra azonban újra felhívom a figyelmet, hogy az anyagot kezelő, rendező kollégáknak van módjuk az utólagos korrigálásra, ezért a kétséges esetekben érdemesebb leírni az objektumot.

A temetőkről azért kell külön említést tenni, mert számos nem sírjel funkciójú emlék található bennük. Ezek (temetői kereszték, történelmi emlékművek, haranglábak, esetenként kálváriák, kápolnák) a gyűjtés körébe tartoznak, ám a temetőkert maga nem. Csak abban a kivételes esetben, ha felhagyott, gazdátlan, kisterületű sírkertről van szó. Nem tekintendő önálló emléknek a kripta épülete, a sírjel, és halottasház sem, mert ezek az objektumok csak a temetőben funkcionálhatnak. A temetőkről való gondoskodást törvény szabályozza, és emellett a működtető közösség is számon tartja őket. Leírásuk az adott keretben megoldhatatlan.

Más jellegű problémát jelentenek az egy-két évtizede szaporodó haláljelek, amelyeket közúti (halálos) balesetek helyén emelnek a hozzátartozók. Bizonyos szempontból ezek rokonságot mutatnak az engesztelő és emlékkeresztkekkel, de annál sokkal személyesebbek, és legtöbbször nem köthetők közösséghez, hanem csak adott személyhez, családhoz. A haláljelekhez való viszonyát a társadalom és a közútkezelő társaság sem határozta meg még. Számuk, koruk, feltételezett ideiglenességük és személyhez kötöttségük miatt felvételüket nem javaslom.

A kategóriák áttekintését követően a törzslap rovatainak kitöltéséhez a következő javaslatokat teszem a beérkezett anyag alapján.

A sorszám az adatbázis szempontjából indifferens, érdektelen, az anyag bővülése folyamán változhat (egy megyén belül az út száma, azon belül a km-szám növekvő sorrendjében kerül kiosztásra). Az emlék helyének pontos meghatározására három rovat szolgál. Az „emlék helye” rovatba a speciális „utas” azonosító kerülhet (útszám/szelvényszám/oldal). Ha az objektum számozott közúthoz nem köthető, akkor ez a rovat nem töltendő ki. A hely meghatározására az „egyéb” rovatban kell pontleírást adni.

Településnévként először annak a helységnek a nevét kell beírni, amelynek közigazgatási területén áll a leírt tárgy, másodikként a legközelebb eső helység szerepeltethető, ha ez nem azonos az elsővel. A szükséges információ mind szóbeli közlésből megszerezhető, valamint az 1:150 000-es megyei, és az 1:10 000-es térképekről is leolvasható.

Az úttól való távolság csak út menti emlékek esetében értelmezhető, az útra merőleges, szegélytől mért távolságot kell megadni. Ha a szegély nem meghatározható, akkor a hozzávetőleges tengelytől kell mérni, és ezt jelezni kell az adat mellett (tengelytől: ⊢).

Megnevezésként először a köznyelvi név szerepeljen, ezt követően kiejtéshez híven a helyi, nyelvjárási név írható be, ha biztos adat áll rendelkezésünkre. A nevezet kimondásával soha nem szabad rákérdezni a tájszóra (helyi elnevezésre), mert ezzel befolyásoljuk az adatközlőt. E rovatba legfeljebb két szó, vagy két állandósult szókapcsolat (pl. jelzős szerkezet) szerepeltethető.

A kategória számjelzése egyértelmű, kereszteződő, összetett típusoknál több szám is szerepeltethető.

Anyagként a fő részek anyagát határozzuk meg, ha szükséges a szerkezeti elem nevével. Ha nem állapítható meg biztosan, akkor a feltevést, bizonytalanságot jelezzük (festett mész- vagy műkö).

Kezelőként az a szervezet, személy, intézmény szerepeljen, aki, amely ténylegesen gondozza az emléket. Az üresen hagyott rovat közvetve az elhanyagoltságot jelzi. A tulajdoni viszonyok tisztázása ne legyen feladata a gyűjtőnek, ezt az ingatlan-nyilvántartás alapján tehetjük egyértelművé. Ha a kezelő valamely felekezet, akkor a pontos felekezetet és területi egységet is jelölni kell, azaz nem „egyház”, hanem „látrányi rk. egyházközség”.

Az állapotot egy szóval, de legfeljebb fő részenként egy jelzős szerkezettel írjuk le (kerítés rozsdás, kereszt olajfestékkel festett, korpusz csonka).

A környezet alatt a kiegészítő növényzetet, esetleg bútorzatot értjük, azaz a közös gondozás alatt álló területrészelemeit. A leírás mellett tömör minősítésre is van lehetőség az útmutató szerint.

A keletkezés idejét illetően meg kell különböztetni a forráson alapuló, az emléken szereplő datálást, és a szóbeli közlést, illetve a becslést, következtetést. Javasolom az alábbi jelzéseket: datálás – d, közlés – közl., becslés – cca.

Az alkotó, állíttató általában nem egyezik, ezért itt is jelezni kell, állíttató – Á, készítő – K. Az információ lehet írott forrás, illetve szóbeli közlés.

Az „egyéb” rovat legfontosabb célja, hogy az emléken szereplő feliratot, datálást, akár eredeti, akár utólagos, itt közöljük betűhíven és eredeti tördelés szerint. E rovatnál nincs terjedelmi megkötés, szükség szerint a törzslap hátoldala, vagy önálló lap felhasználható, a kiegészítő lapon azonosítót (sorszám, emlék megnevezése, település) szerepeltetni kell. Adott esetben a történetre vonatkozó közlések, források, a kapcsolódó események, szokások, történetek rögzíthetők itt, tetszés szerint.

A további rovatok kitöltése egyértelmű.

Szót kell még ejteni az úthoz nem köthető helymegjelölésekről, és térképhasználatról. Ha rendelkezésre áll 1:10 000 méretarányú térkép, akkor erről 10 méteres pontossággal – a térképen való helyzetmeghatározás után – a koordináták leolvashatók, csak arra kell ügyelni, hogy a térkép milyen rendszert használ. Ettől függetlenül adjuk meg az „egyéb” rovatban a legközelebbi településtől való hozzávetőleges/becsült távolságot és irányt, ezt követően pedig egyértelmű, alaptérképen jelzett tereptárgytól, területhatártól, úttól való távolságát. Ennek legegyszerűbb módja, ha megkeressük a legközelebbi térképen is jelzett objektumot, annak törés- vagy sarokpontjából merőlegest mérünk az útra, csapásra, ösvényre, az út nyomvonalát követve elmérünk az emlékig, és onnan az adott szakaszhoz viszonyítva merőlegest húzunk az emlékig. A valóság általában egyszerűbb lesz, mint ez a magyarázat. A leírást kiegészíthetjük/pótolhatjuk ábrával is. Természetesen a pontleírást pótolhatja, helyettesítheti a térképen való jelölés, ám ekkor ügyelni kell az egyértelmű, törzslaphoz rendelt sorszámú azonosításra.

Feltételezhetően a földhivatalok, a térképész szakemberek számára is hasznos lenne, ha a kisemlékeket, mint viszonyítási pontokat használhatnák, és elképzelhető, hogy a munka egy későbbi fázisában a bevezetőben már említett pontos koordinátás helymegjelölést hozzárendelhetjük az egyes kisemlékekhez. Ezt erősíti az is, hogy számos emlék eleve háromszögelési, illetve alappont, térképen eleve jelölt, és hogy a földhivatalokban is fokozatosan áttérnek a digitalizált nyilvántartásra.

Áttekintve a kategóriákat, láthatjuk, hogy nem csak hátrányos helyzetük kapcsolja össze a számbavett és veendő kisemlékeket. Az 1., 3. és 4. csoport a természetfelettel, 2. kategória a történelemmel, a 6. és 7. a természettel és a technikával van kapcsolatban. Közös elem az emlékeztetés és emlékezés, a mementó funkció, és a három terület, az isteni, az emberi és az anyagi felöleli az emberi kultúra teljességét. E jelekkel tettük sajátossá, és sajátunkká a tájat. Hazatalálnánk-e akkor, ha utunk harsány és uniformizált benzinkutak mellett vezetne el, ha mindenhol egyforma és változó óriásplakátok bámulnának ránk?

Amikor átnéztem a bevezető tanulmány megírásához rendelkezésemre bocsátott anyagot, és megismertem a feldolgozás módszerét, úgy döntöttem, hogy nem állok meg az elvégzett munka méltatásánál és értékelésénél. És nem állom meg, hogy ne javasoljam a folytatást és kibővítést.

Majdnem a kezdetektől ismerem a Közúti főosztály kezdeményezését, és bevallom, az elején szkeptikus voltam. Úgy véltem, a Winkler Gábor által írt könyv lezárja a munkát. 1998-ban értesültem a folytatásról. Kétkedtem, és sajnáltam, hogy az adatok nehezen lesznek adaptálhatók a társtudományokba. Aztán megtudtam, hogy a feldolgozás során az adatok számítógépre kerülnek. Együtt látva az adatokat, felismertem azt a lehetőséget, amit e kezdeményezés magában rejt. Mert megítélésem szerint az eddigi gyűjtés, és az azt feldolgozó által készített program lehetővé teszi a perifériára szorult kisemlékek teljes körének összeírását. Az így létrehozott adatbázis mind a gyakorlati, mint a tudományos munkában felhasználható, és – a szakirodalom ismeretében – állítom, hogy európai mértékkel mérve is kiemelkedő teljesítményt jelent, mert a kisemlékek egészét átfogó felméréssel egy ország sem rendelkezik. Igaz az is, hogy a jobb életszínvonalú országokban nagyjából folyamatos ezeknek az emlékeknek a gondozása, mert töretlen volt a közösségek vallási élete, és a határt nem szabdalta át a nagyüzemi mezőgazdaság. Ideológiai okokból kevesebb volt az emlékműállítás és rombolás. Ezért szükséges, hogy amit e századi történelmünk viszontagságai miatt elhanyagoltunk, most odafigyeléssel, munkával helyrehozzuk.

Az igazi megoldás az lesz, ha a magukra találó kisközösségek, települések gondozzák majd ezeket az emlékeket, és szükség esetén meg is védik a modernizáció túlzó terjeszkedésétől. Mert nem hiszem, hogy rémeket látok, amikor félttem a kisemlékeket a pályaszélesítéstől, a hipermarketektől, a forrásokat a benzinkutaktól, de félttem a figyelmetlen, észér embertől is a földje szélébe ütött Krisztusképet. Segítenünk kell a településeknek, amíg magukra találnak, és a segítség egyik formája a példamutatás. Példa, ha megmutatjuk nekik: lám ez a tiétek, vigyázzatok rá, mert saját történelmetek egy darabja. És elő fog fordulni, hogy valaki ebből a kiadványból vagy az internetről tudja meg, hogy a kiserdő mögött ott áll a vörös kereszt, s ott a hídon túl az a kőképi dülő.

Kérem, ne higgyék, hogy ez idealista túlzás, és kérem, bocsássák meg, hogy letértem a járt, megszokott útról. Lelkesedésemhez üzemanyagot az elvégzett és megismert munka adott. Amit bejártunk, az ÚT egyik fele. Induljunk tovább együtt, hogy hazaérjünk.

Kottmayer Tibor

A téma iránt érdeklődőknek az alábbi irodalmat ajánlom:

- ASKERCZ Éva: *Barokk út menti szobrok Északnyugat-Magyarországon*
1993. In: *A Kisalföld népi építészete. Győr – Szentendre*, 385–394. p.
- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. I–II. 1977. Budapest*
- Dr. BALOGH Iлона: *Magyar fatornyok. 1935. Budapest*
- BARTHA Elek: *A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései – keresztek, szobrok, kápolnák. 1990. In: Ház és Ember 6., 219–225. p.*
- FEKETE János: *Kiskunfélegyházi út menti keresztek. 1984. Ethnographia XCV. 1., 80–106. p.*
- L. IMRE Mária: *Kápolnaépítészet és kultusz a pécsi egyházmegyében. 1991. In: Dél-Dunántúl népi építészete. Szentendre – Pécs, 289–312. p.*
Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szent kutak. 1995. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 39., 179–211. p.
- LISZKA József: *Szent képek tisztelete. 1995. Dunaszerdahely*
- SIKLÓSI Gyula: *Budakeszi köztéri szobrok és emlékhelyek. 1993. Műemlékvédelmi Szemle 1., 63–76. p.*
- TÜSKÉS Gábor: *Út menti és temetői köfeszületek. 1980. Ethnographia XCI. 1., 98–113. p.*
- VARGA Zoltán Zsolt: *A feldebrői Nepomuki Szent János szobor ikonográfiája. 1994. Műemlékvédelem XXXVIII. 1., 15–17. p.*

Az összeírás módszere

Az összeírással kapcsolatban az alábbi lépéseket szeretnénk ajánlani.

1. Hol?

Az összeírást útvonalanként, útszakaszokra bontva érdemes elvégezni. Az utak szinte mindenhová elvezetik az összeírókat. Általában az utak közvetlen közelében lévő emlékekre kell igazán odafigyelni: ha azonban az utak régi, történeti útvonala mellett, vagy dűlőutak mentén, az út menti mezőkön, szántóföldeken találunk valamilyen kiemelkedő emléket, ne habozzunk ezt is összeírni. Ezeket az emlékeket ugyanis nagy valószínűséggel más nem fogja megtalálni, pedig ezek is megőrzésre érdemesek.

2. Mit?

Az útmutató emlékeivel az alábbi csoportokban, emléktípusokra osztva javasoljuk foglalkozni:

Út menti szobrok (védőszentek, pestisszobrok, képoszlopok)	1
Út menti emlékművek, emlékhelyek	2
Út menti keresztek, feszületek	3
Kiskápolnák, kálváriák, haranglábak, harangtoronyok	4
Közlekedés emlékei: utak kiegészítő elemei	5
Régi hidak, műtárgyak	6
Kút, forrás	7
Egyéb	8

3. Hogyan?

Mielőtt útra kelünk, érdemes a korábbi összeírásokat, műemlékjegyzéket, helytörténeti dolgozatokat és összeírásokat átnézni és kijegyzetelni. Az emlékeket gondosan járjuk körül, távolról és közelről tekintsük meg azokat: összképüket és részleteiket is tanulmányozzuk. Készítsünk legalább egy fényképet a teljes emlékről, majd, ha ezt szükségesnek látjuk, részleteikről is. Ha nézelődés közben valaki tájékoztatást tud adni az emlékről, hallgassuk meg ezt és jegyezzük fel – megjegyezve természetesen, hogy csak szóbeli – nem ellenőrzött – tájékoztatásról van szó.

Az emlékek soráról készítsünk **gyűjtőtáblázatot**. Az egyes emlékekről **törzslap** készítését ajánljuk. Ezek mintáját mellékelten megadjuk. A kitöltéshez az alábbi tanácsokat szeretnénk adni.

4. Hova?

Az **elkészített dokumentációt** (törzslapok, gyűjtőtáblázat, megyei összesítő táblázat, filmek, fényképek) az ÁKMI Kht.-be Regős Szilveszter igazgató vagy Tombor Sándor műszaki igazgató úr titkárságán kérjük leadni.

Az összeírással kapcsolatban Csordás Péter tud felvilágosítást adni.

Telefon: (06) 60 372 846; (06) 96 317 832

Témafelelős: dr. Petőcz Mária

Széchenyi István Főiskola Építő- és településmérnöki tanszék Telefon: (06) 96 429 722

5. Határidő: 1998. június 15.

Gyűjtőtáblázat

Fejléc:

érdemes a lapok fejlécét az összeíró adataival elkészíteni és megfelelő példányszámban sokszorosítani.

Táblázat:

sorszám:	azonosítás céljából az emlékek folyamatos számozása összeírónként 1-től folyamatosan
út száma, szelvénye, km:	hivatalos közúti adatok
típus:	2. pont szerint, rövidítve
megnevezés:	tömör név, helyben használatos elnevezés
filmtekercs:	a negatív film azonosító jele, összeírónként 1-től folyamatosan számozva
negatív:	negatívon található kocka száma

Törzslap

Fejléc:

mint a Gyűjtőtáblázatnál

Táblázat:

fénykép:	eredeti fénykép az összképről (esetleges további fotók külön lapon, az emlék részleteiről, környezetről, stb.)
megnevezés:	tömör név, helyben használt megnevezés
típus:	2. pont szerint, teljes név
helye:	tájékoztató helymegjelölés, helyi megnevezés
közúttól való távolsága:	közúton vagy közút szegélyétől mérve méterben
anyaga:	csak fő anyag (pl. kő, műkő, beton, öntöttvas, fa, fémlemez, nem megállapítható)
állapota:	jó, kielégítő, rossz, egészében vagy részleteiben megőrizve
környék:	eredeti környezet, kis mértékben megváltozott környezet, zavaró környezet, túlzottan sok növény, léptéktelen épület, építmény
történet:	irodalom vagy helyi közlés alapján alkotó, állítató
megjegyzés:	minden további, fontos megjegyzés, összeíró személyes benyomásai.

A lapokat iratgyűjtőbe fűzve, kiemelhetően javasoljuk leadni, előbb a gyűjtő-, majd a törzslapot besorolva. Mivel a gyűjtés eredményeit jegyzék formájában kívánjuk kiadni, ezért nagyon fontos a mellékletek pontos, lelkiismeretes kitöltése. A szép és izgalmas munkához sok sikert kívánunk.

Dr. Winkler Gábor
építész

Törzslap

1. Emlékhely helye: sz. út, + km sz. oldal - város, község		Sorszám:
2. Távolsága az úttól: m		
3. Emlékhely megnevezése:..... ☐ szobor, képoszlop, oszlop ☐ emlékmű, emlékhely, hadi sír ☐ kereszt, feszület ☐ kálvária, kiskápolna, harangláb ☐ régi út emlék <i>útjelzések, fa, fasor, határkő, építmény</i> ☐ régi híd emlék ☐ kút, forrás ☐ egyéb:		
4. Anyaga: ☐ fa, ☐ tégl, ☐ kő, ☐ műkő, ☐ beton, ☐ fém, ☐ egyéb:		
5. Kezelője: ☐ önkormányzat, ☐ egyház, ☐ magánszemély, ☐ egyéb:		
6. Állapota: ☐ jó, ☐ kielégítő, ☐ rossz, ☐ egészében, vagy részleteiben megőrizve, ☐ egyéb:		
7. Környezete: ☐ eredeti, ☐ kis mértékben megváltozott, ☐ zavaró, ☐ egyéb:		
8. Tekercs száma: Felvétel száma: Fénykép száma:		
9. Megjegyzés: Keletkezési ideje: ☐ nem állapítható meg Alkotó neve, állította: Egyéb (felirat, emléktábla, szöveg, története):		
10. Felvétel időpontja: 1998. 08.	Felvevő neve: Kárpáti Ferenc	